

Elşən
MirişliGəncə şəhəri,
tarixçi

IV Yazı

Səfəvilərin (Qızılbaş)
dövləti hakimiyyəti

Şeyx Heydər Uzun Həsənin qızı Aləmşəh Bəyim (Marta) ilə evlənməsi və ondan üç oğlu vardi: İbrahim, İsmayıllı və Əli.

Sultan Yaqub (1478-1490) onları Şiraza göndərib İstəxr qalasında həbs etdirir. Lakin Sultan Yaqub öləndən sonra hər üçü zindan-dan çıxırlar. Sultan Əli xanəgah mürşüdü olur və nəhayət, Ağqoyunlular ilə savaşda öldürüldü.

İsmayıllı müridleri Gilana aparrı ve 13 yaşına qədər qədər orada saxlayırlar. Gənc İsmayıllı Ağqoyunlu dövləti daxili ixtilaflarından ve aralarındaki çekişmə və mübarizədən xəbərdar olandan sonra bir neçə yüz nəfərlə Ərzincənə tərəf gedir (1500). Şah İsmayıllı Ağqoyunluların zəifliliyindən faydalanaq, ailesinin tərəfdarlarını etrafına toplayı və 5000 silahlı mürid ilə Şimalı Azərbaycana Şirvanşahın sorağına gedib onu məğlub etdi. Sonra, Naxçıvanda Ağqoyunlu Sultanı Əlvənd bəyle qarşılaşdırıb onu məğlub etdi. Sonra 1501-ci ilin payızında Təbrizə daxil olan İsmayıllı (14 yaşında) özünü şah elan etdi. Sonra on ilin ərzində Fəratdan Ceyhun nəhrinə qədər yerləri özüne təbə etdi.

Səfəvi Qızılbaş dövlətinin qurulması Anadolu ələvələri ele bir sevinc və heyacan tövətmədi ki, bir-birlərinə "şah" kəlmesi ilə salam verirdilər və şahları görmək üçün Təbrizə gelirdilər.

Səfəvi hökumətini (1501-1736) quran ellərin əksəriyyəti Anadoludan galib qızılbaş ordusunu təşkil etmişdilər. Qızılbaşlara aşağıdakı boyalar mənsub idi: Ustaclu, Rumlu, Təkəlu, Zülqədər, Şamlı (Bəydi, Xudabəndlu və İhanlu), Əfşar və Qacar, ayrıca Gəncə və Bərdə Karamanları da bu hökumətin quruluşunda iştirak etmişdilər.

1508-ci ilde Səfəvilərin İraqa daxil olmaları ilə İraqda türkmanların sayı birdən-bire artı, çünki İsmayıllı şahın və övladlarının təbəələri əsasən türkler və türkmanlardan ibarət idi. Ordusu da böyük əksəriyyətə əlavə məzəbini qəbul etmiş türk və türkmanlardan təşkil edilmişdi.

"Cəmiü-at-təvarix-əl-mütaəxxiri" əsərini yaranan müellif qeyd edir ki, Səfəvilər (Qızılbaş) dövlətindən əsas xidmetde: Şamlı, Rumlu, Təkəlu, Zülqədər, Şamlı (Bəydi, Xudabəndlu və İhanlu), Əfşar və Qacar, ayrıca Gəncə və Bərdə Karamanları da bu hökumətin quruluşunda iştirak etmişdilər.

Təkələr yazar: "Səfəvilər şahları türkçə danişan türkmanlar olublar, Səfəvi dövləti yaradılandan və paytaxt İsfahan köçürürləndən sonra hakim təbəəq və ordu türkçə danişirdi".

Osmanlı hakimiyyəti. Osmanlı dövləti (1299-1922) Sultan Səlim xanın vaxtında 1514-cü ilə Çaldırın savaşında Şah İsmayıllı Qızılbaşın ordusu üzərində qələbə çaldı. O, həmçinin Misirdə məməliliklərin hakimiyyətinə də son qoydu (1516-1517). Sultan Səlim Səfəviləri Diyarbəkirdən uzaqlaşdırmağa nail oldu.

Səfəvi hakimiyyəti Bağdadda 1508-ci ilə bər-qərar olmuşdu. Lakin yerlilərin narazılığı, eyni zamanda Səfəvi hakimləri arasında gedən çekişmələr səltənəti güclənən salırdı. Zülfüqar Bağdad hakimi olan əmisi İbrahim xanı öldürdükdən sonra hakimiyyətə gəlmədi. Amma Şah Təhmasibdən qorxurdu. O, I Şah Təhmasibin (1524-1576) üzərinə yeriçeyindən və paytaxtdakı ixtiashaqlardan qorxaraq, Osmanlı dövlətinə pənah getirir və Bağdadın qapılarının açarını Sultan Süleyman Qanuniye (1520-1566) göndərir. Bununla ona itaətini bildirir, həm de minbələrdən adına xütbə oxutdur.

Zülfüqar bu manevri bir tərəfdən onun ölümü ilə nəticələndir, digər tərəfdən iki dövlət Osmanlı və Səfəvi dövlətləri arasında beynəlxalq əhəmiyyəti problem yaratdı. Bundan çıxış edərək Sultan Süleyman Qanuni 1522-ci ilde İbrahim paşanın komandanlığı altında İraqa böyük ordu gönderdi. 1523-cü ilde İraq Qızılbaş dövlətindən alındı. 1529-cu ilde İraq Qızılbaşlar tərəfdən geri alındı.

Sonra Sultan özü hərəkət edib, Təbrizə döyüşsüz daxil oldu və oradan Həmədəna və İraqa sən yürüş etdi. Sultan Süleyman 1534-cü ilde Bağdada daxil oldu. 1622-ci ilə qədər İraq Osmanlı dövlətinin ərazisi oldu. Bu hadisəni Bayatın böyük şairi Füzuli öz qəsidesində (Əl-ğurra-əl-məmənə Bağdad) əbədiləşdirib. İstilənin tarixi sonuncu bənddə belə anlatılır: Gəldə bürçə ovliyayı badişəhe namidər

Sultanın Bağdada gəldiğini eşitdikdə şəhərlər bir-birinin ardınca onun hakimiyyətini qəbul etməyə başlıdı: "Bəsre, Hille, Muşəşə vilayəti, ölkənin mərkəzi hissəsi bütövlük, Daquq, Qızılbaş, Şəhriban, Haruniyyə, Kərkük, Xorasan,

valiliyini bərpa etmədilər. Qızılbaşlar qısa bir müddədə Mosul və Kərkükde hakimiyyətdə olurlar. IV Sultan Murad (1623-1640) bu işdən qəzəblənir və İraqı geri almağı qərarlaşdırır. Mosul Kuçuk Əli vasitesi ilə geri qaytarılır. 1627-ci ilde Hasan paşa Çerkesin komandanlığı altında Osmanlı ordusu yürüş edir və Altun Körpüdən keçərək Kərkük yaxınlığında Qızılbaş ordusunu meğlub edir. 1638-ci ilde Osmanlı dövləti İraqı Qızılbaş dövlətindən geri alır.

O vaxtdan başlayaraq, İraqın qapıları Osmanlı dövlətinin İraqdan çıxlığı 1918-ci ilə dək türkmanların üzünə açıq olur. Doktor Mustafa Cavad yazar: "Osmanlı türklerinin

Millətlər Liqası isə mübahisəli qərar qəbul edərək, 4 əsre yaxın Osmanlı imperiyasının tərkibində olan və türkmanların etnik coxluq təşkil etdiyi Mosul vilayətini Böyük Britaniyanın İraqdakı mandatına eləv etdi. Bu bareə razılaşma 1926-ci ilde imzalandı.

Beləliklə, Türkiye türkmanların üstünlük təşkil etdiyi Mosul vilayətini danışqlar masasında gedən mübahisələrdən sonra itirdi. Halbuki, uğurlu diplomatik manevrələr tam ekş nəticəyə səbəb olaraq, Türkiye'nin Mosul vilayətini və türkmanları İraqa güzəştə getməsindən sonra İraq Krallığı 25 il müddətində Mosulun neft yataqlarından gələrən 10 faiz mənfəəti Türkiye'ye verməyə razılaşdı.

İraq Türkmanları kimdir?

Kelhəristan və İraqın şimal və cənubunda yerləşən digər yaşayış məntəqələri sultana tabe oldu.

Sultan Süleyman Qanuni o dövrə 89-cu İslam Xəlifisi olaraq İraq üçün böyük əhəmiyyətə malik islahatlar keçirdi.

1. İmam Əl-Əzəmin qəbri ilə birləşdə cəməsinin günbəzinin temir etdirilməsi. Sultan Süleyman, cəməni ziyyərət edərkən günbəzin üçübadığını, görmüş və temirinə sərencəm vermişdi.

2. Sultan Süleyman imamların- Musa Kazım və Məhəmməd Cavad əleyhisaləmin qəbirlərini ziyyərət etdi, şah İsmayıllıın vaxtında təkilməsinə başlanmış həzər imarətinin başa çatdırılmasını əmr etmişdi. İmamların türbələrinin yanında sultan came inşa etdi. Osmanlı dövləti tərəfindən xidmətçilər təyin edildi və xəzinədən onlar üçün maaş ayırdı.

3. Sultan Şeyx Əbdülləqədir Əl-Gilaninin qəbirini dağılmaq üzrə olduğunu görüb, əmr etdi ki, üzərində hündür günbəz tikilsin. Həmçinin füqara və dul qadınlara üçün qonaq evi yaradırdı.

4. Əl-Hüseyniyyə çayı. Özündən əvvəl gelmiş sultanların və o cümlədən Şah İsmayıllı və Şah Təhmasibin bacarmadıqları bu nəhəng planı Sultan Süleyman yerinə yetirdi. Hüseyniyyə çayı adlanan çayı cilalayıb, susuzluqdan həlak olma dərəcəsinə çatan Kərbələyə su çekdi və bu şəhərə həyat getirdi.

5. İraqda olan bütün əmlak və torpaqları qeydiyyata alındı. Bu iş 970 reyestri əhatə etmişdi, onların hamisi "sine" mehkəməsinin arxivində saxlanıldı.

İraq 1622-ci ilədək Osmanlı dövlətinin tabeliyyədə qalır. Həmin ildə İraqı Qızılbaş dövləti Şah I Abbas Səfəvinin (1587-1629) İraqı və Bağdadı geri alması ilə vali Bəkər Subaşının hakimiyyətinə son qoyulur. O, bir il əvvəl Osmanlı dövlətinin asılılığından qurtarmaq üçün Qızılbaş dövlətine pənah aparmışdı. Səfəvilər ondan istifadə edərək onun

İraqda qüvvət və keyfiyyətdə oynadığı rol salc-uqların rolu kimi olub. IV Muradın Bağdadı və İraqı geri almağı, Osmanlı türklerinin İraqa sən sel kimi axmasına səbəb oldu. Osmanlı türklerinin öz məzəbəindən olan ərəblərə ixtifası ərəb millətçiliyinə görə çox böyük məqyasda baş vermişdir. Türklerin qüvvəsi ölkənin müdafiə qüdrətini dəha da artırır.

Mosul və Kərkük 1926-ci ilde Türkiye'nin İraqla ve İngiltərə ilə imzaladığı müqaviləyə əsasən İraqın ərazisi kimi tanındı, bu da Türkiye'nin həmin ərazi-lərən çəkilməsinə səbəb oldu.

Türkə "Brüssel xətti"ni tanıdı və Mosul vilayətini İraqın ərazi bütövlüyü çərçivəsində qəbul etdi.

Britaniya müstəməkəciliyi islam adət-ənənesi şəhər altında İraqda monarxiya rejimi yaratmaq planlarını irəli sürmədü. Beləliklə, İraq xalqının iradəsinin eksinə həmin planı həyata keçirdilər. 1921-ci il avqust ayının 23-də I Feysel (1921-1933) kral elan edilir. O, ağıllı siyaset yeridərək həm ərəb milliyətçilərinin dəstəyini, həm də ingilislərin dəstəyini özündə saxlayırdı.

İraqın müxtəlif şəhər və kəndlərində, hətta bir şəhər daxilində türkman lehçələrində nəzərə çarpan fərq, sayları dörd milyon qədər olan türkmanların uzun zaman ərzində İraqda məskən salmalarına baxmayaq, müxtəlif türk boyalarına mənsub olduğunu irəli getir. Təbiidir ki, İraq köç etmiş türkman vətəndaşlar müsəlman əhalisinin digər etnik gruppular ilə-xüsüs ilə ərəblərə qorşulmuş yaradaraq qaynayıb-qarışmışdır. Onlara bu işdə müxtəlif amillər, ilk növbədə, dini əlaqələr, ümumi mənafə və tale birliliyi kömək etmişdir. Bu qarışma öz növbəsində müayyən vaxtdan sonra onların çox böyük bir hissəsinə daxilində yaşlıqları xalqın ərəb xalqının xüsusiyyətlərini vermişdir. Onlar talelərini bir-birinə bağlaşdırırdılar. Bəziləri öz ana dilini itmişdir, onların övladları öz həqiqi əcədələrinin dilində bixəbər qalıblar. Bununla belə, türkmanların əksəriyyəti dillərini və bəzi adət ənənələri, xüsusi türkman adlarını saxlaması əsıl zatlarına dələlet edir. Türkmenənin sərhədəri Hələbdə başlayır. Məndələde bitir. İraq türkman tarixinin on üç əsrənən çox davam etdiyi təsdiq edilən həqiqətdir.

(ardı var)